

Т. С. Смовженко, О. І. Графська

Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України

Оцінюється потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери та ефективність його використання в економіці регіонів України. Проведений аналіз чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України дав змогу згрупувати їх у такі групи: природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, науково-технічні. Визначено основні глобальні тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг, від яких залежать вектор і можливості формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України з огляду на критерій стратегічної конкурентоспроможності і мету розширення масштабів розвитку та інтеграції туристичної індустрії в міжнародний ринок туристичних послуг. Аналіз залежностей основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказав на проблему неефективного використання транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, проте на ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, так і обсяги прямого іноземного інвестування, що визначає оцінюваність подальшої державної та локальної політики підтримки та стимулювання як внутрішнього, так і іноземного інвестування у розвиток туристично-рекреаційної індустрії регіонів України.

Ключові слова: регіон, економіка, туристично-рекреаційна сфера, потенціал розвитку, оцінювання.

Постановка проблеми. Формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери держави чи регіону визначається наявністю туристичних і рекреаційних ресурсів (історико-культурних, архітектурних, природно-рекреаційних, інфраструктурних та інвестиційних) і можливостями їх подальшого комплексного використання для налагодження ефективної туристично-рекреаційної діяльності.

Саме від рівня ефективності його використання суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності значною мірою залежить не лише успішний розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів, але й їх соціально-економічний розвиток загалом. Тому одним з головних завдань у процесі забезпечення сталого розвитку туристично-рекреаційних систем регіонів України є комплексне оцінювання потенціалу їх туристично-рекреаційної сфери. Як важлива передумова оптимізації просторової та господарської організації регіональних туристично-рекреаційних систем, а також процесу стратегічного планування туристично-рекреаційної сфери в національному та регіональному масштабах комплексне оцінювання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу є одним з найважливіших елементів процесу управління розвитком туристично-рекреаційної сфери разом з контролем за соціально-економічними та екологічними наслідками її діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на національному, регіональному та локальному рівнях приділено багато уваги з боку зарубіжних і вітчизняних дослідників, серед яких: Н. Андрєєва, Дж. Бовен, І. Вахович, С. Вестон, О. Гулич, С. Каспар, В. Кравців, О. Любіцева, А. Мазаракі, Дж. Макенс, М. Мальська, Б. Мюллер, К. Райян, Л. Романчук, І. Смирнов, Т. Сокол, Т. Ткачук, А. Федякин, О. Шикіна та ін. Більшість фахівців зазначають, що функціонування туристично-рекреаційної сфери відбувається в дуже динамічних умовах під дією низки чинників національного і глобального масштабів. Тому виникає

потреба виявлення та оцінювання сучасних тенденцій розвитку цієї сфери в частині оцінювання ефективності формування та використання потенціалу, а також його включеності в економіку регіонів.

Мета статті полягає в оцінюванні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери та ефективності його використання в економіці регіонів України.

Основні результати дослідження. Перш ніж проводити оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України та ефективності його використання, на нашу думку, варто оцінити рівень конкурентоспроможності та актуальну позицію нашої держави на глобальному туристичному ринку.

Щодо порівняння з країнами – світовими лідерами за рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери, то розмах диференціації розміру їхніх внесків у ВВП у грошовому еквіваленті в 2018 р. з українським показником був ще більш широким: США – у 235,6 рази більше за аналогічний показник нашої країни; Китай – у 223 рази більше; Велика Британія – у 45,9 рази більше; Італія – у 40,6 рази більше; Франція – у 39,3 рази більше; Іспанія – у 31,2 рази більше; Туреччина – у 14,2 рази більше; Єгипет – у 4,4 рази більше (рис. 1).

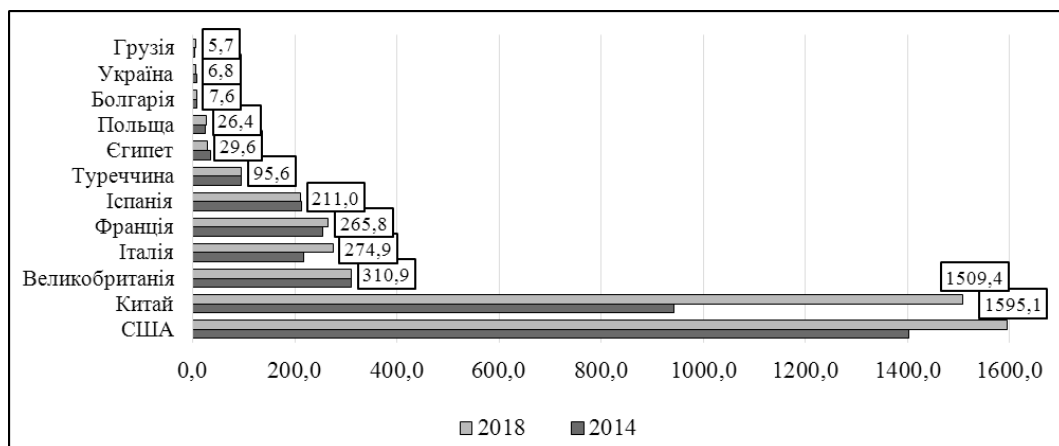

Рис. 1. Загальна частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП окремих країн-членів ВРПТ у 2014 і 2018 рр., млрд дол. США

Джерело: складено на основі [1].

Головними причинами значного відставання України за рівнем внеску туристично-рекреаційної сфери у ВВП, на наш погляд, як від країн-лідерів на туристичному ринку, так і від країн, близьких до нашої країни за рівнем розвитку, є негативний вплив суспільно-політичної та фінансово-економічної нестабільності, а також досить низький фактичний рівень пріоритетності туристично-рекреаційної сфери для уряду та органів місцевого самоврядування у процесі комплексного розвитку національної та регіональних економічних систем.

Сьогодні туристично-рекреаційна сфера в кожній з розглянутих нами країн є однією з найбільш динамічних і важливих форм міжнародної торгівлі послугами, надходження від якої перетворилися на вкрай важливе джерело наповнення національних бюджетів і надходження іноземної валюти для розвитку їхніх фінансово-економічних систем. Зокрема, якщо в Україні протягом 2014-2018 рр. середня частка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг становила 3,16% (+0,5 в. п. у 2018 р.,

порівняно з 2014 р.), то в таких країнах, як Грузія, Єгипет, Іспанія, Туреччина та Болгарія, вона складала 45,5%, 27,3%, 16,6%, 16,4% і 12,3% відповідно. В абсолютному вимірі в 2018 р. туристично-рекреаційною сферою України було згенеровано 1,98 млрд дол. США (-0,72 млрд дол. США, або -26,67%, порівняно з 2014 р.) надходжень від іноземного туризму, що в майже 15,9 раза менше за середній рівень надходжень серед досліджених нами десяти країн (за винятком США та Китаю), а також у 4,49 раза – за середній рівень у світі (рис. 2).

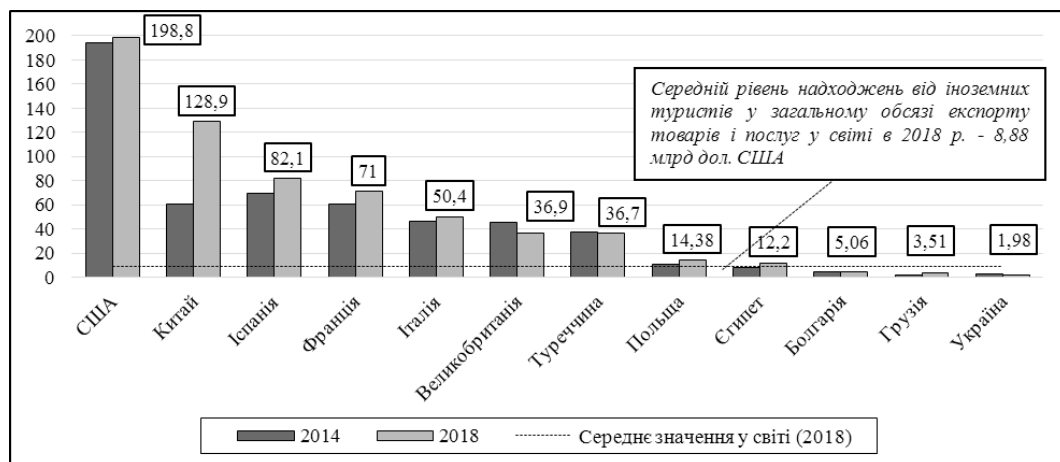

Рис. 2. Динаміка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг окремих країн-членів ВРПТ у 2014 і 2018 рр., %
Джерело: складено на основі [1].

За результатами 2018 р., туристично-рекреаційна сфера України за рівнем надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг поступалася не тільки визнаним лідерам туристичного ринку, але й країнам, які активно розвивають свої туристично-рекреаційні комплекси та прагнуть досягнути підвищення їх атрактивності в глобальному масштабі (Польщі, Болгарії та Грузії). Зокрема, у Грузії та Польщі в 2018 р. спостерігалися одні з найбільших темпів приросту надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг – +75,5% і +27,26% відповідно, що свідчить не тільки про високу ефективність реалізації стратегічних напрямів і програм розвитку їхньої туристично-рекреаційної сфери, але й про розуміння керівництвом цих країн її важливості в процесі соціально-економічного розвитку. На наш погляд, основними чинниками, які зумовили зниження обсягу надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг у 2014-2018 рр. (як і рівня внеску туристично-рекреаційної сфери у ВВП країни), були високий рівень суспільно-політичної нестабільності, а також спричинені ним суттєва девальвація національної валюти та зниження рівня безпеки, що значно знизили привабливість туристично-рекреаційної сфери України для іноземних туристів і рівень її доходу в доларовому еквіваленті. Наразі в Україні спостерігається повільне відновлення обсягу надходжень від іноземного туризму (+32%, або +480 млн дол. США у 2018 р., порівняно з 2016 р.), яке супроводжується зростанням частка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг (з 2,9% у 2016 до 3,5% у 2018 р.).

Оскільки більшість країн у своїх стратегічних документах з питань соціально-економічного розвитку неодмінно оцінюють наявний рівень залучення інвестицій в окремі види економічної діяльності та прогнозують їх бажаний обсяг для реалізації поставлених цілей, аналіз частки туристично-рекреаційної сфери країни в загальному обсязі інвестицій є ще одним важливим індикатором важливості туристично-рекреаційного комплексу в національній економічній системі. Високий ступінь диференціації країн і регіонів як за рівнем соціально-економічного розвитку, так і за рівнем продуктивності їхніх економічних систем є одними з головних причин дуже нерівномірного розподілу інвестицій, зокрема у туристично-рекреаційній сфері.

Активізація розвитку туристично-рекреаційної сфери України передусім пов'язана з інтенсивністю процесу модернізації туристичної інфраструктури України, яка через свою застарілість і низьку якість є однією з основних причин повільного росту туристично-рекреаційної сфери та потребує значних капіталовкладень. Натомість у 2014-2016 рр. спостерігалось відчутне зниження (-0,5 в. п., або близько 230 млн дол. США) як частки туристично-рекреаційної сфери України в загальному обсязі інвестицій, так і її абсолютних значень, з їх подальшим незначним зростанням (+0,3 в. п., або близько 120 млн дол. США) у 2017-2018 рр. Зокрема, частка туристично-рекреаційної сфери України в загальному обсязі інвестицій у 2018 р. становила 2%, що на 0,2 в. п. менше за аналогічний показник 2014 р. і в 2,8 раза менше за середній показник 12-ти досліджених нами країн-членів ВРПТ (5,59%) (рис. 3).

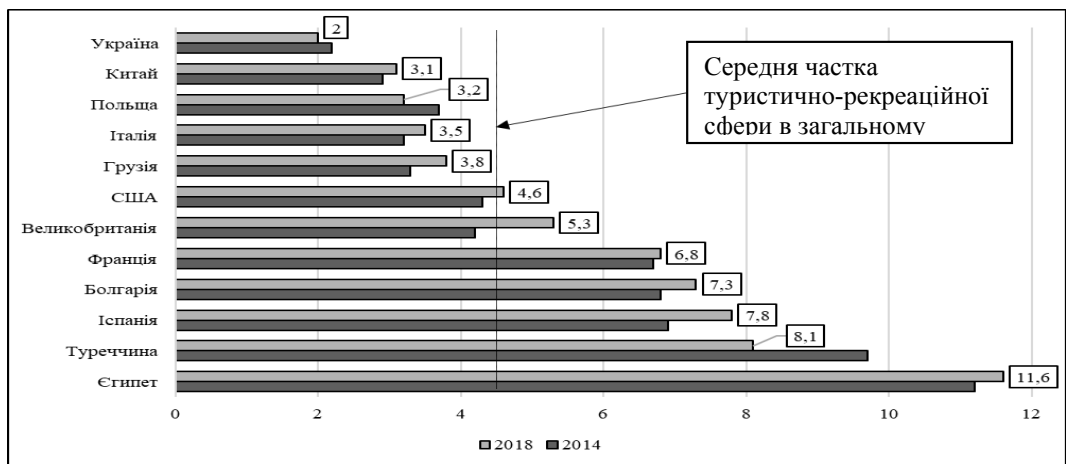

Рис. 3. Частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій в Україні та окремих країнах-членах ВРПТ у 2014 і 2018 рр., %

Джерело: складено на основі [1].

У більшості економічно розвинених країн задоволення інвестиційних потреб їхніх туристично-рекреаційних комплексів відбувається переважно завдяки реалізації продуманих державних стратегій інвестиційної діяльності, які першочергово спрямовуються на створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення ефективності інвестиційних процесів за допомогою об'єднання інтересів держави, громадськості та приватних інвесторів, а також комплексного застосування інструментів фінансової та інвестиційної політики.

У сучасних умовах, попри наявність схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 168-р у березні 2017 р. «Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» [2], одним з основних завдань якої є

створення привабливого інвестиційного клімату в туристично-рекреаційній сфері, в Україні не спостерігається суттєвого покращення інвестиційного клімату та підвищення ефективності інвестиційних процесів у туристично-рекреаційній сфері. На нашу думку, це пов'язано з тим, що туристично-рекреаційна сфера, попри її задекларовану у багатьох нормативно-правових актах пріоритетність для розвитку національної економіки, фактично в Україні такою не є. Через відсутність розуміння важливості туристично-рекреаційної сфери в представників державних органів управління в Україні та закордоном відбувається критично мало відповідних заходів, необхідних для інтенсифікації її розвитку та стимулювання росту. Це переконливо засвідчують рейтингові місця нашої країни за чотирма основними індикаторами, розрахованими ВРПТ у 2018 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Позиціонування України та окремих країн-членів ВРПТ у світовому рейтингу за значенням туристично-рекреаційної сфери в національній економіці в 2018 р.

Країна	За показником частки ТРС у ВВП		За показником частки зайнятості в ТРС		За показником частки ТРС у загальному обсязі інвестицій		За показником частки надходжень від іноземних туристів у загальному обсязі експорту	
	Абсолютні значення	Відносні значення	Абсолютні значення	Відносні значення	Абсолютні значення	Відносні значення	Абсолютні значення	Відносні значення
Україна	83	153	56	171	109	175	91	156
Польща	41	170	43	148	45	146	32	137
Болгарія	75	72	98	114	71	72	58	81
Велика Британія	5	83	11	61	8	94	9	136
Франція	8	106	15	76	4	77	6	117
Італія	6	64	13	45	17	135	7	106
Іспанія	9	53	20	60	9	66	3	69
США	1	120	3	100	1	106	1	96
Єгипет	45	77	18	81	42	38	41	41
Туреччина	14	70	35	168	10	64	13	73
Грузія	91	21	78	29	126	130	69	26
Китай	2	75	1	91	2	144	2	131

Джерело: складено на основі [5].

Провівши оцінювання актуальної позиції України на глобальному туристичному ринку та проаналізувавши рівень її конкурентоспроможності, переходимо до оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Для порівняння внесків туристично-рекреаційних сфер регіонів у ВВП України розглянемо динаміку створеного ними обсягу валової доданої вартості (ВДВ) у розрахунку на одну особу в 2013-2017 рр.

В аналізованому періоді, попри загострення кризових явищ у 2014-2015 рр., у більшості регіонів України (15-ти) було зафіксовано щорічні позитивні темпи зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на одну особу (у середньому на 15,79% щорічно). Загалом середній рівень зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на одну особу в регіонах України в 2013-2017 рр. становив 13,44%, максимальні темпи зростання в аналізованому періоді продемонстрували Закарпатська, Львівська

та Харківська області (23%, 21,31% і 20,16% відповідно), а в Донецькій області, єдиній серед 25-ти проаналізованих регіонів, спостерігалось невелике його зниження (-5,41%) [3].

В абсолютному вимірі м. Київ, незаперечний лідер туристичного ринку України, переважав за обсягами ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на одну особу середнє значення для інших 24-х регіонів України в 2013-2017 рр. у 7,73 раза своїх найближчих переслідувачів (Одеську та Львівську області) в 4,46 і 4,75 раза відповідно, регіон з найнижчим рівнем – Луганську область – у майже 20 разів. Перерозподіл туристичних потоків після окупації АР Крим та ескалації бойових дій на Сході України дозволив більшості регіональних туристично-рекреаційних комплексів зберегти позитивну динаміку зростання обсягів валової доданої вартості, зокрема завдяки приросту чисельності вітчизняних туристів, які віддали перевагу їхнім туристичним і рекреаційним локаціям.

З другого боку, різке падіння курсу гривні (з 7,99 грн у 2013 р. до 26,6 грн у 2017 р. за 1 дол. США) [4] суттєво позначилося не тільки на купівельній спроможності українських громадян, але й на рівні внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Зокрема, середнє значення обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на одну особу для регіонів України в 2017 р. було у понад 2 рази (або на 28,80 дол. США) менше за аналогічний показник докризового 2013 р. (рис. 4).

Рис. 4. Динаміка обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери регіонів України на одну особу в 2013-2017 рр., дол. США

Джерело: складено на основі [6].

У м. Києві рівень ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на одну особу в доларовому еквіваленті в 2017 р. був у 2,1 раза (або на 175,16 дол. США) нижчий за аналогічний показник 2013 р. Середній рівень ВДВ туристично-рекреаційної сфери регіонів України в розрахунку на одну особу в 2017 р. складав тільки 48,66% від рівня 2013 р. Найбільшого прогресу у відновленні докризового рівня ВДВ туристично-рекреаційної сфери серед регіонів України досягли Закарпатська, Львівська та Харківська області (68,45%, 64,36% і 60,51% рівня 2013 р. відповідно), найбільшого зниження – Донецька та Луганська (18,59% та 17,90% рівня 2013 р. відповідно). Порівняно з рівнем прямого внеску туристично-рекреаційної сфери до ВВП в розрахунку на

одну особу окремих сусідніх країн (Польщі, Болгарії, Грузії та Туреччини) в 2017 р., середній рівень ВДВ туристично-рекреаційної сфери регіонів України в розрахунку на одну особу відчутно їм поступався (у 9,84 раза менше, порівняно з рівнем Польщі, у 9,28 раза – Болгарії, у 13,76 раза – Грузії і в 14,69 раза – Туреччини), що переконливо засвідчує значне відставання регіонів України за ефективністю використання національного туристично-рекреаційного потенціалу. Рівень внеску туристично-рекреаційної сфери до ВВП в розрахунку на одну особу провідної туристично-рекреаційної дестинації України – м. Києва (158,86 дол. США) – у 2017 р. був у 1,7 раза менший за рівень внеску Польщі (268,63 дол. США), у 1,6 раза – Болгарії (253,45 дол. США), у 2,36 раза – Грузії (375,54 дол. США) та в 2,52 раза – Туреччини (400,95 дол. США) [5].

Наступним важливим компонентом оцінювання потенціалу розвитку ТРС регіонів України після аналізу внеску регіональних туристично-рекреаційних комплексів до ВВП країни є аналіз їхнього внеску до загальної зайнятості в Україні. Так, середній розмір внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до загальної зайнятості в 2018 р. становив 6,79%, що на 0,44 в. п. більше за аналогічний показник 2013 р. і майже на 3 в. п. перевищує середній рівень у світі (3,8%) (рис. 5).

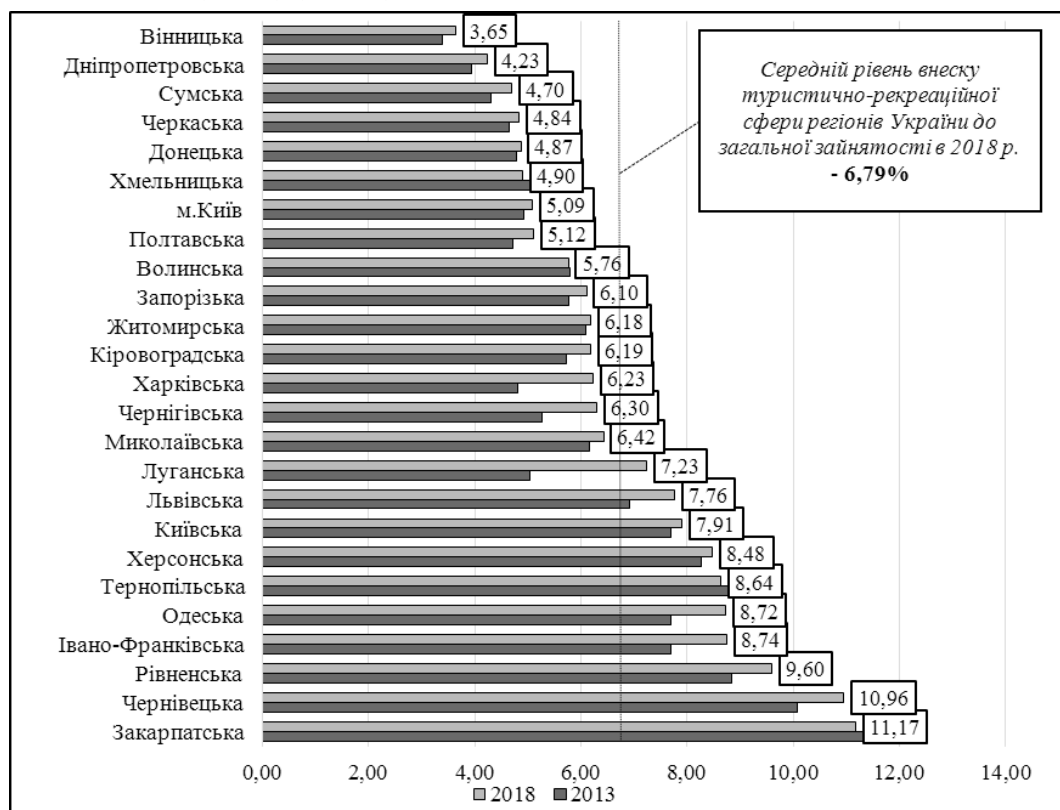

Рис. 5. Динаміка внеску туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості в 2013 і 2018 рр., %

Джерело: складено на основі [6].

Проте в абсолютних значеннях внесок туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості скоротився в середньому на 11% – з

22,22 тис. осіб у середньому зайнятих у регіоні у 2013 р. до 19,20 тис. осіб у 2018 р., продемонструвавши середній темп зниження у 2013-2018 рр. на рівні 2,25% на рік. У аналізованому періоді тільки чотирьом з 25-ти регіонів України вдалося продемонструвати позитивну динаміку росту чисельності зайнятих у своїх туристично-рекреаційних сферах, зокрема Харківській (у середньому +3,16% на рік), Чернігівській (+0,71%), Львівській (+0,62%) та Івано-Франківській (+0,50%) областям, що сприяло зростанню у 2018 р. питомої ваги зайнятих у їхніх туристично-рекреаційних комплексах у загальній зайнятості регіонів (на +1,41 в. п., +1,05 в. п., +0,85 в. п. і +1,04 в. п. відповідно), порівняно з рівнем докризового 2013 р.

Загалом незначне зростання середнього внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до загальної зайнятості в 2013-2018 рр. стало можливим не стільки завдяки підвищенню ефективності систем кадрового забезпечення та рівня професіоналізму працівників туристично-рекреаційної сфери регіонів, як унаслідок нижчого середнього рівня зниження чисельності зайнятих у цій сфері в регіонах України, порівняно з середнім рівнем зниження загальної чисельності зайнятих у економіці регіонів (-16,76% у 2018 р., порівняно з 2013 р.). Натомість проблема належного забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України професійними кадрами разом з недостатнім рівнем капітальних інвестицій у розвиток туристичної та загальної інфраструктури є головними чинниками, що перешкоджають суттєвому підвищенню конкурентоспроможності українського туристично-рекреаційного ринку.

У сучасних умовах регіони України, попри значний туристично-рекреаційний потенціал, за багатьма показниками конкурентоспроможності туристичних і рекреаційних послуг поступаються регіонам ЄС. Здебільшого це пов'язано з недостатнім рівнем уваги, що приділяють більшість регіональних органів управління туристично-рекреаційній сфері, а також низькою ефективністю використання регіональних конкурентних переваг (вигідного географічного положення, наявності значних природо-рекреаційних та історико-культурних ресурсів). Відсутність сформованого привабливого іміджу для більшості регіонів разом з недостатнім рівнем розвитку туристичної та загальної інфраструктури, а також неефективністю державної політики підтримки розвитку туристично-рекреаційної сфери робить їх практично неконкурентоздатними.

На нашу думку, першим важливим практичним кроком для підвищення конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів є забезпечення високого рівня розвитку туристичної та загальної інфраструктури, що можливо лише за умови залучення належного обсягу капітальних інвестицій. Натомість сучасний стан інвестування у туристично-рекреаційній сфері регіонів України є не надто сприятливим для прискореного розвитку туристичної інфраструктури, зокрема середня частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій регіонів у 2018 р. знизилася на 0,30 в. п., порівняно з аналогічним показником 2013 р., і склала 0,68%, що відчутно менше за середні частки інших, більш пріоритетних в Україні, видів економічної діяльності: промисловості (32,70%), будівництва (12,73%) та ІКТ (1,10%).

Найвища питома вага туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій серед регіонів України в 2013-2018 рр. спостерігалася у Харківській і Львівській областях (у середньому 2,2% і 2,1% на рік відповідно), частки яких за результатами 2018 р. усе ще поступалися аналогічним показникам докризового 2013 р. З другого боку, мінімальна питома вага туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних

інвестицій серед регіонів України в аналізованому періоді була характерна для Сумської (0,1%), Хмельницької (0,1%) та Полтавської (0,2%) областей, які, на відміну від Львівської області, не володіючи потужними туристично-рекреаційними комплексами, мають менше потенційних можливостей для залучення як вітчизняних, так і іноземних інвестицій. Найвищий обсяг капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на одну особу серед регіонів України в 2018 р. спостерігався у м. Києві (475,18 грн на особу), що перевищувало середнє значення серед регіонів України більш ніж у 10 разів, а найближчого регіона-переслідувача (Львівську обл.) – майже в 3 рази. Порівняно з 2013 р., обсяг капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери м. Києва в розрахунку на одну особу зріс, попри негативні наслідки від загострення кризових явищ в Україні, більш ніж у 2,15 раза, що підтверджує високий рівень атрактивності столичної дестинації не тільки для розвитку туристичного бізнесу, але й для інвестування у туристично-рекреаційну сферу [6].

Проте, порівняно з аналогічними показниками іноземних країн з вищим рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери, у 2018 р. за обсягом капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на одну особу м. Київ (17,47 дол. США) відчутно поступалося як Грузії (у майже 15 разів) і Болгарії (7,63 раза), так і Польщі (4,40 раза) і Туреччині (2,91 раза) [5]. Відсутність за кордоном стійкого позитивного іміджу України та її окремих регіонів як дестинацій, які здатні забезпечити туристам не лише доступність унікальних природо-рекреаційних та історико-культурних об'єктів для ознайомлення, але й високі стандарти обслуговування та розумну цінову політику, комфортні умови пересування та проживання, а також безпечне навколишнє середовище, є одним з основних негативних чинників, що перешкоджають зростанню зацікавленості іноземних туристів та інвесторів у споживанні українського туристичного продукту та інвестуванні в його розвиток.

Негативний вплив кризових суспільно-політичних і фінансово-економічних процесів у 2014-2015 рр. разом з невисоким рівнем обізнаності іноземних туристів з українським туристичним продуктом призвели до значного зменшення в'їзного туристичного потоку практично в усіх регіонах України (у середньому майже у 2 рази, порівняно з 2013 р.), погіршення структури туристично-рекреаційної сфери та зниження ефективності реалізації туристично-рекреаційного потенціалу країни як на зовнішньому, так і на внутрішньому туристичному ринку. Проте з 2016 р. прослідковується незначна позитивна динаміка зростання чисельності іноземних туристів (+6% щорічно в період 2016-2018 рр.), які відвідали Україну. Зокрема, в 2018 р. чисельність іноземних туристів складала 14,8 млн осіб, що на 20% більше за показник 2015 р. У регіональному розрізі, за результатами 2018 р., найбільше зростання чисельності іноземних туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, порівняно з 2013 р., спостерігалось в м. Києві та Івано-Франківській області (+30 331 ос. і +3391 ос. відповідно), найбільше зниження – у Донецькій і Запорізькій областях (-551 ос. і -345 ос. відповідно).

Також слід відзначити, що з 2015 р., завдяки спрощенню візових правил і покращенню авіасполучення, спостерігалось прискорене зростання виїзного туристичного потоку, обсяг якого в 2018 р. зріс на 12%, або на 2,74 млн осіб, порівняно з показником 2013 р. Непропорційне збільшення виїзного туристичного потоку, порівняно з в'їзним, зумовлює негативний вплив на формування дохідної частини бюджету нашої країни (недоотримання валютних надходжень від іноземних туристів і податкових надходжень від зростання рівня споживання та внутрішнього туризму) і, як наслідок, зменшення

**Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери
в економіці регіонів України**

загального обсягу фінансового ресурсу, гостро необхідного для інвестування у розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Для комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України нами як доповнення до інтегрального індексу атрактивності ТРС регіонів України використано показник ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу (ТРП) регіонів України в 2013-2018 рр., який розраховано за формулою:

$$TP = \frac{TR}{NP \times S}, \quad (1)$$

де: ТР – показник ефективності використання ТРП регіону, грн. / осіб / км²; TR – обсяг доходу від туристично-рекреаційної діяльності в регіоні, грн; NP – чисельність населення регіону, осіб; S – площа регіону, км².

За результатами розрахунку показників ефективності використання ТРП регіонів України в 2013-2018 рр. (табл. 2) можна зробити низку висновків.

Таблиця 2

Динаміка ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013 і 2018 рр.

№	Регіон	Рівень ефективності використання ТР потенціалу регіону, грн / ос./км ²		Рівень інтегрального індексу АТРС, балів	
		2013 р.	2018 р.	2013 р.	2018 р.
1	м. Київ	1959,11	8014,07	57,64	58,02
2	Івано-Франківська обл.	12,67	23,71	22,92	22,89
3	Львівська обл.	4,13	9,29	33,84	33,35
4	Чернівецька обл.	1,43	3,96	13,10	12,84
5	Одеська обл.	1,59	2,55	38,12	37,82
6	Херсонська обл.	0,37	1,83	33,18	35,69
7	Закарпатська обл.	0,62	1,82	28,29	27,77
8	Київська обл.	0,42	1,19	24,03	28,87
9	Волинська обл.	0,63	1,13	16,20	15,66
10	Вінницька обл.	0,31	1,07	21,09	19,55
11	Харківська обл.	0,52	1,03	27,15	24,62
12	Запорізька обл.	0,59	0,99	25,49	24,34
13	Дніпропетровська	0,44	0,97	24,57	26,29
14	Черкаська обл.	0,32	0,90	16,71	17,37
15	Рівненська обл.	0,27	0,86	16,15	13,63
16	Тернопільська обл.	0,32	0,85	10,39	9,02
17	Кіровоградська обл.	0,57	0,71	10,56	9,45
18	Полтавська обл.	0,24	0,64	21,40	20,72
19	Сумська обл.	0,18	0,61	15,38	14,66
20	Миколаївська обл.	1,18	0,60	20,31	21,74
21	Донецька обл.	0,43	0,57	26,73	20,68
22	Хмельницька обл.	0,38	0,48	22,43	21,68
23	Чернігівська обл.	0,10	0,38	20,48	18,70
24	Житомирська обл.	0,11	0,29	15,54	15,82
25	Луганська обл.	0,52	0,19	11,05	9,31

Джерело: складено автором на основі [8].

1) Як головний фінансово-економічний, науково-освітній і культурний центр країни м. Київ володіє не тільки збалансованим туристично-рекреаційним потенціалом, але й широким спектром можливостей для його

найбільш ефективного використання, що підтверджує домінування м. Києва як за рівнем інтегрального індексу атрактивності ТРС серед регіонів України в 2013-2018 рр., так і за рівнем ефективності використання ТРП. Унікальні конкурентні переваги, передусім фінансово-економічні, які м. Київ отримує завдяки своєму статусу та важливості в соціально-економічній системі України, дозволяють йому стабільно генерувати найвищий рівень доходів від туристично-рекреаційної діяльності в Україні, приваблюючи найбільшу кількість іноземних і вітчизняних туристів.

2) Високий результат другого після м. Києва регіону за рівнем ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу серед регіонів України в аналізованому періоді, Івано-Франківської області, зумовлений високою ефективністю використання його головної конкурентної переваги – природно-ландшафтних ресурсів гірських територій, які разом з приватними інвестиціями та сприянням місцевих органів влади дозволили створити конкурентоспроможний туристичний продукт, що користується стабільним попитом як у вітчизняного, так і в іноземного туриста.

3) Серед трьох провідних регіонів з найвищими після м. Києва рівнями атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) лише Львівській області в аналізованому періоді вдалося продемонструвати відносно високий рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, який все ж відчутно поступався як результату м. Києва, так і Івано-Франківської області. На наш погляд, це пов'язано з нижчим середнім рівнем дохідності її високо диверсифікованих туристичних продуктів, порівняно з туристичними продуктами м. Києва та Івано-Франківської області.

4) Для окремих регіонів, які в 2013-2018 рр. продемонстрували одні з найвищих рівнів атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеська, Херсонська, Закарпатська та Київська області), в аналізованому періоді була характерна невисока ефективність використання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу. Це можна пояснити тим фактом, що наявність у регіоні збалансованого комплексу туристично-рекреаційних ресурсів з досить високою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, але без належного рівня сприяння місцевих органів влади та інвестиційного забезпечення розвитку його туристично-рекреаційної сфери не гарантує високої ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

5) Низький рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в більшості регіонів України в 2013-2018 рр. прямо пов'язаний з низькою атрактивністю їхніх туристично-рекреаційних комплексів. Обмеженість туристично-рекреаційних ресурсів разом з низькою якістю туристичної та загальної інфраструктури цих регіонів не сприяють створенню конкурентоспроможних туристичних продуктів, які б дозволили максимально ефективно реалізувати їхній туристично-рекреаційний потенціал.

Досягнення туристично-рекреаційними комплексами регіонів України рівня розвитку передових туристичних регіонів світу потребує системних зусиль не тільки з боку центральних і місцевих органів влади, але й з боку бізнесу та громадськості. Комплексні заходи з визначення туристично-рекреаційної сфери як одного з основних пріоритетів економічного розвитку регіону, впровадження інвестиційних механізмів удосконалення туристичної інфраструктури та формування позитивного туристичного іміджу регіону мають стати основними компонентами стратегічно орієнтованої регіональної політики розвитку туристично-рекреаційної сфери. Реалізація згаданих вище

заходів сприятиме не тільки розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, але й допоможе зміцненню соціально-економічної системи всієї країни та зростанню добробуту її громадян.

Можливості формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України залежать від багатьох чинників мега-, макро-, мезо- та мікрохарактеру, які створюють передумови і середовище для реалізації конкурентоспроможних стратегій підприємств туристичної індустрії, їх тривалого та ефективного функціонування. Звичайно, найперше економічна результативність і успішність діяльності підприємств туристично-рекреаційної сфери у конкурентному середовищі обумовлюється їх здатністю створювати конкурентоспроможний туристичний продукт на внутрішньому та міжнародному ринках туристичних послуг в умовах їх інформаційної насиченості.

Проте можливості формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів залежать від глобальних тенденцій розвитку світового ринку туристичних послуг, ріст якого зумовлений, з одного боку, зростанням попиту на них, з другого, – ростом пропозиції. До причин зростання попиту варто віднести: зростання мобільності населення планети; збільшення доходів і зменшення вільного часу сучасної людини; підвищення стандартів життя в розвинутих країнах світу; відкритість зовнішнього світу (особливо відчутним є фактор для країн пострадянського простору); соціально-психологічну переорієнтацію населення на комфорт і пізнання культурних цінностей; посилення ролі туристичних послуг для підтримки іміджу особи та ін. Зростання пропозиції спричинене здебільшого розвитком підприємництва, зумовленим високим рівнем обіговості та рентабельності капіталу сфери, її конкурентним потенціалом [9]. Ці чинники є визначальними, якщо, формуючи потенціал туристично-рекреаційної сфери регіонів, ми керуємось критерієм стратегічної конкурентоспроможності і ставимо за мету розширення масштабів розвитку та інтеграції туристичної індустрії в міжнародний ринок туристичних послуг.

Сьогодні важливим маркером формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів і країни загалом є обсяги обслуговуваних іноземних громадян, для яких визначено такі тенденції [10]:

- значне розширення ринку авіаперевезень (прихід та / або повернення на український ринок авіакомпаній (Wizz Air, Emirates, Vueling Airlines, Qatar Airways, El Al, Flydubai, Air Arabia, Alitalia тощо);
- формування національного низьковартісного перевізника (Sky Up);
- зростання автомобільних перевезень у міжнародному сполученні;
- запровадження біометричних технологій та електронних віз і активізація діяльності державних органів влади щодо спрощення / скасування візових режимів з окремими країнами та, навпаки, посилення біометричного контролю на кордонах країни щодо громадян окремих держав;
- запровадження інноваційних технологій (спеціалізовані сайти та портали (TripMyDream, ZruchnoTravel), мобільний додаток «Турист України», туристичний хакатон);
- започаткування діяльності щодо створення регіональних туристичних продуктів «Україна – Туреччина», «Україна – Грузія»;
- активізація промоції туристичних можливостей України за кордоном і для зарубіжних партнерів.

Висновки. Проведений аналіз чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України дав змогу згрупувати їх у такі групи: природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, науково-технічні. Також визначено основні глобальні тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг, від яких залежать вектор і можливості

формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України з огляду на критерій стратегічної конкурентоспроможності і мету розширення масштабів розвитку та інтеграції туристичної індустрії в міжнародний ринок туристичних послуг.

Аналіз залежностей основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказав на проблему неефективного використання транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, проте на ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері (коефіцієнт кореляції становить 0,956468), так і обсяги прямого іноземного інвестування (коефіцієнт кореляції становить 0,971406), що визначає доцільність подальшої державної та локальної політики підтримки та стимулювання як внутрішнього, так і іноземного інвестування у розвиток туристично-рекреаційної індустрії регіонів України.

Результати цього дослідження можуть бути використані під час формування загальнодержавної, регіональних і локальних стратегій і програм розвитку туризму та рекреації, адже дають змогу скерувати підтримку і стимули на ті чинники, що є більш визначальними для нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Список використаних джерел

1. Travel & Tourism economic impact Ukraine 2018. *World travel & tourism council*: Website. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>
2. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. *Законодавство України*: сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>
3. Валовий регіональний продукт у 2013 році: стат. зб. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/04/zb_vrp_2013.pdf
4. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). *Національний банк України*: сайт. 2019. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls
5. Валовий регіональний продукт у 2017 році: стат. зб. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_vrp_2017.pdf
6. Travel & Tourism Economic Impact. *World Travel & Tourism Council*: Website. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>
7. Регіони України 2018: стат. зб. Ч. 2. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf
8. Туристична діяльність в Україні: стат. бюлетень. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_tyr_dil.htm
9. Вахович І. М., Малімон В. В. Інституційні теорії у системі теорій розвитку регіональних ринків медичного туризму. *Економічний форум*. 2017. № 3. С. 34-44.
10. Мазаракі А. А. Детермінанти розвитку туризму. *Туризм XXI століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності*: матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (Пряшів, 10-11 квіт. 2019 р.). Київ: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2019. С. 76-78.

References

1. Travel & Tourism economic impact Ukraine 2018 (2018). *World travel & tourism council*: Website. Retrieved from <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>
2. Pro skhvalennya Stratehiiy rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku [On approval of the Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026] (2017). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted on 2017, Mar 16, 168-r. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80> [in Ukrainian].
3. *Valovyy rehional'nyy produkt u 2013 rotsi [Gross regional product in 2013]*: Statistical publication (2013). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/04/zb_vrp_2013.pdf [in Ukrainian].
4. Ofitsiynyy kurs hryvni do inozemnykh valyut (seredniy za period [The official exchange rate of hryvnia to foreign currencies (average for the period)] (2019). *National Bank of Ukraine*: Website. Retrieved from https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls [in Ukrainian].

5. Valovyy rehional'nyy produkt u 2017 rotsi [Gross regional product in 2017]: Statistical publication (2017). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_vrp_2017.pdf [in Ukrainian].
6. Travel & Tourism Economic Impact (2019). *World Travel & Tourism Council*: Website. Retrieved from <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>
7. Rehiony Ukrainy, 2018 [Regions of Ukraine, 2018]: Statistical publication. P. 2 (2019). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf [in Ukrainian].
8. Turystychna diyal'nist' v Ukraini [Tourism in Ukraine]: Statistical bulletin (2019). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm [in Ukrainian].
9. Vakhovych, I. M., & Malimon, V. V. (2017). Instyutysiyni teoriyi u systemi teoriyi rozvytku rehional'nykh rynkiv medychnoho turyzmu [Institutional theories in the system of theories of development of regional markets of medical tourism]. *Ekonomichnyi forum – Economic forum*, 3, 34-44. [in Ukrainian].
10. Mazaraki, A. A. (2019). Determinanty rozvytku turyzmu [Determinants of tourism development]. In *Turyzm XXI stolittya: hlobal'ni vyklyky ta tsyvilizatsiyni tsinnosti* [Tourism of the XXI century: global challenges and values of civilization]: Proceedings of the International scientific-practical conference (Presov, 2019, April 10-11) (pp. 76-78). Kyiv: KNTEU. [in Ukrainian].

Smovzhenko T. S., Hrafaska O. I. Assessment of the development capacity of tourism and recreation industry in the economy of Ukrainian regions.

Comprehensive assessment of the tourism and recreation capacity is an important prerequisite for optimizing the spatial and economic organization of regional tourism and recreation systems as well as for strategic planning of tourism and recreation on the national and regional scales. The purpose of the article is to assess the development capacity of the tourism and recreation industry and the efficiency of its use in the economy of Ukrainian regions. The analysis of factors influencing the formation of the capacity of the tourism and recreation industry in Ukrainian regions made it possible to group them into the following groups: natural-geographical, economic, socio-demographic, institutional, scientific, and technical. The paper outlines the main global trends in the development of the world market of tourist services, which determine the vector and opportunities for building the capacity of tourism and recreation in the regions of Ukraine given the criterion of strategic competitiveness and the goal of expanding development and integration of tourism industry on the international tourism market. The analysis of the dependencies of the main indicators of the tourism and recreation industry development in the regions of Ukraine for the period 2013-2018 pointed to the problem of inefficient use of transport infrastructure in increasing the potential of the tourism and recreation industry in the regions of Ukraine. Yet, the efficiency of the use of the tourism and recreation capacity was boosted by the volumes of capital investment in the tourism and recreation industry, as well as the volumes of foreign direct investment, which determines the feasibility of further state and local policies to support and stimulate both domestic and foreign investors in the development of tourism and recreation industry in Ukraine. The results of this study can be used in the formation of national, regional, and local strategies and programs for tourism and recreation, as they allow directing support and incentives to those factors that are more decisive in building the capacity of tourism and recreation in Ukraine.

Key words: region, economy, tourist-recreational sphere, development potential, evaluation.

Смоуженко Тамара Степанівна – доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Університет банківської справи» (e-mail: ubs@ubs.gov.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1534-9921>).
Smovzhenko Tamara Stepanivna – Dr.Sci. (Econ.), Prof., University of Banking.

Графська Орислава Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (grafskayaorislava@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8134-3771>).
Hrafaska Oryslava Ivanivna – Ph.D. (Econ.), Associate Professor of the Department of hotel restaurant business of the Lviv State University of Physical Culture n.a. Ivan Bobersky.

Надійшло 10.04.2020 р.